

4. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 52.
5. Олексюк О.І. Земля як ресурс сталого розвитку урбоєкосистеми // Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель: Матеріали Міжнар. наук. конф.: У 2-х ч. / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 129–133.
6. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. / Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.
7. Свтушевський В.А. Використання і відтворення еколого-економічного потенціалу України в умовах формування ринкових відносин. – К., 1995. – С. 6.
8. Масленникова И.С., Горбунова В.В. Управление экологической безопасностью и рациональным использованием природных ресурсов: Учебное пособие. – СПб.: СПбГИЭУ, 2007. – 497 с.
9. Хайек Ш., Ярош Д. Признаки силы // Инвестиционная Газета. – К., 2008. – №41. – 20-26 октября. – С. 25–31.
10. Лук'янов А., Хахлюк А. Ефективно розпорядитися ресурсами // Міжнародні проблеми ресурсозабезпечення: Матер. Міжвід. наук.-теорет. конф. – К.: Інститут світової економіки міжнародних відносин НАН України, 2007. – 89 с.

УДК 316.485

В.В. САБАДАШ
Сумський державний університет

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Розвиток соціально-економічних систем – від традиційного до індустріального суспільства і далі до постіндустріального – нерозривно пов'язаний із виникненням нових видів конфліктів. Особливим різновидом таких конфліктів у сучасній системі природокористування є *екологічні* [1]. Соціально-економічна природа екологічних конфліктів (ЕК) частіш за все потребує політико-економічного узгодження на міждержавному рівні. Нехтування ЕК або несвоєчасне втручання з метою його врегулювання може призвести до загострення міждержавних (міжрегіональних) відносин, збройних конфліктів і сутичок і, як наслідок, становити значну загрозу еколого-економічній безпеці держав (регіонів) [2].

При дослідженні природи ЕК слід ураховувати таку його характерну особливість, як іманентність суспільству, тобто внутрішній зв'язок із суспільством і неможливість їх існування поза суспільством. ЕК є продуктом взаємодії (відносин) суспільства (або окремих груп) і природи. Еколого-економічний характер прояву ЕК, динаміка проходження, їх інтенсивність, механізми вирішення чи причини можливого згасання або трансформації в інші типи конфлікту визначаються особливостями життєдіяльності еколого-економічних систем, ресурсними режимами і соціоприродними умовами.

Актуальність наукових досліджень та оцінки зв'язку між довкіллям і конфліктом задля його запобігання (або мінімізації наслідків) визначається сьогодні як пріоритетна в досягненні цілей сталого розвитку.

Екологічні конфлікти є результатом упровадження державами (територіями, суб'єктами) неефективних ресурсних режимів і конфліктної політики природокористування [3; 4]. Внаслідок таких дій (навмисних чи ненавмисних) природний ресурс або екологічна цінність, що через певні обставини перебувають на перетині інтересів різних соціальних груп чи економічних суб'єктів, які прагнуть до володіння або контролю над ними, стає об'єктом ЕК.

Питання теорії і методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням на макро- і мікрорівнях, проблеми розв'язання еколого-економічних суперечностей у системі „суспільство – економіка – довкілля” займають чільне місце у дослідженнях провідних вітчизняних і закордонних науковців: О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, Б.В. Буркинського, О.О. Веклич, К.Г. Гофмана, Р. де Грута, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Д.Д. Дабелко, Д. Дьюдні, А. Ендреса, К. Конки, Р. Коуза, В.С. Кравціва, М.Я. Лексіна, Л.Г. Мельника, Р.А. Метью, В.С. Міщенко, В.О. Паламарчука, Р.О. Перелета, І.М. Потравного, М.Ф. Реймерса, В.М. Трегобчука, С.К. Харічкова, Л. Хенса, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, Т. Хомер-Діксона, М. Янга та ін. Разом з тим наукові дослідження в цьому напрямі, на наш погляд, повинні поглиблюватися із урахуванням сучасних тенденцій міжнародного співробітництва та глобального характеру екологічних проблем. Еколого-економічні суперечності, характерні для сучасного етапу розвитку соціально-економічних систем, зачіпають інтереси широкого кола суб'єктів – від індивідуумів до країн [2], що обумовлює складність їх вирішення незалежно від рівня ЕК. Багатогранність і складний характер соціо-еколого-економічних зв'язків у ЕК визначають такі важливі з методологічного погляду напрями дослідження: розроблення повної та обґрунтованої типології ЕК, що дозволить чітко виокремити їх соціально-економічну природу та визначити такі важливі характеристики, як предмет, об'єкт, динаміка й методи регулювання, а також ефективність використання інструментарію розв'язання ЕК з урахуванням національних особливостей і можливостей (організаційно-економічних, правових, фінансових, технологічних, інформаційних тощо).

Викладене обумовлює необхідність подальших досліджень зв'язків у системі „довкілля – безпека” з метою отримання своєчасних оцінок і прогнозів щодо запобігання ЕК. Таким чином, пріоритетним завданням дослідження є необхідність більш систематизованого та науково обґрунтованого аналізу зв'язків між довкіллям, природними ресурсами, розвитком і безпекою.

Проблема типологізації конфліктів взагалі є досить актуальною як з теоретичного, так і практичного погляду. На нашу думку, конфлікт як складний і багатогранний феномен доцільно розглядати із наступних позицій.

По-перше, *конфлікт як соціальне явище* є поширеною формою взаємодії соціальних суб'єктів у сучасному складному світі: індивідуумів, соціальних

груп, етнічних спільнот, держав, їх об'єднань, які переслідують свої цілі й інтереси. Причинами конфлікту (або його мотивами) можуть бути політичні, економічні, соціальні, *екологічні*, культурні, етнічні, релігійні та інші суперечності. Власне суперечності (об'єктивні чи суб'єктивні) є основою конфлікту.

Л.А. Коузер вважав, що конфлікт може мати як інтеграційні, так і дезінтеграційні наслідки. ЕК як соціальне явище [5] може виконувати негативні і позитивні функції в соціально-економічних системах. Основними негативними функціями ЕК є: витрати ресурсів на участь у конфлікті; перерозподіл еколого-економічних і соціальних ефектів; зниження рівня співробітництва між сторонами конфлікту і нестабільність соціально-економічних систем. До позитивних функцій слід віднести: виявлення проблем ресурсної політики/ресурсних режимів і, як наслідок, можливе стимулювання змін ресурсної політики; вивчення можливостей і потенціалу конфліктуючих сторін; пошук інноваційних моделей розвитку; удосконалення нормативно-правової бази, стандартів, правил, норм тощо; зближення рівнів соціально-економічного розвитку і сприяння сталому розвитку територій.

По-друге, *конфлікт як цілісний процес* складається з послідовних стадій, характеризується динамікою і розвивається у певних межах (рис. 1). Процес розвитку конфлікту зазвичай включає три основні стадії: латентну (що передуює конфлікту), на якій конфлікт характеризується всіма елементами, за винятком зовнішніх дій; відкритого конфлікту, коли конфліктна ситуація спонукає одну або кілька сторін вдатися до конфліктної поведінки: перешкоджання досягненню супротивником його цілей та/або забезпечення досягнення своїх власних інтересів; вирішення (врегулювання) конфлікту, після чого він вважається сторонами вичерпаним.

По-третє, *конфлікт як результат дії або бездіяльності*: конфліктна ситуація не обов'язково може бути спричинена діями однієї або кількох сторін. У багатьох випадках бездіяльність (свідома чи несвідома) провокує конфлікт, наприклад, нехтування державою екологічними інтересами окремих громадян чи суспільства в цілому; свідоме блокування однією із країн співпраці з урегулювання екологічних проблем транскордонного забруднення [3].

Концепція взаємопов'язаності природного середовища і суспільства базується на поєднанні соціальної, економічної і суспільної сфер діяльності. Суспільство формує механізм природокористування і сприяє узгодженості *ресурсних режимів* як на національному, так і міжнародному рівнях. Ресурсні режими (рис. 2) визначають характер і напрями управління природними ресурсами в суспільстві: економіко-правові механізми набуття права власності на ресурс; способи (методи) реалізації прав власності; ефективні методи управління ресурсами; доступ до ресурсів, їх використання, перерозподіл; відкритість суспільства, його готовність до вирішення ЕК тощо.

Дотримання принципу узгодженості ресурсних режимів дозволяє гармонійно поєднувати ці складні аспекти ресурсокористування з національним і міжнародним політико-правовим забезпеченням.

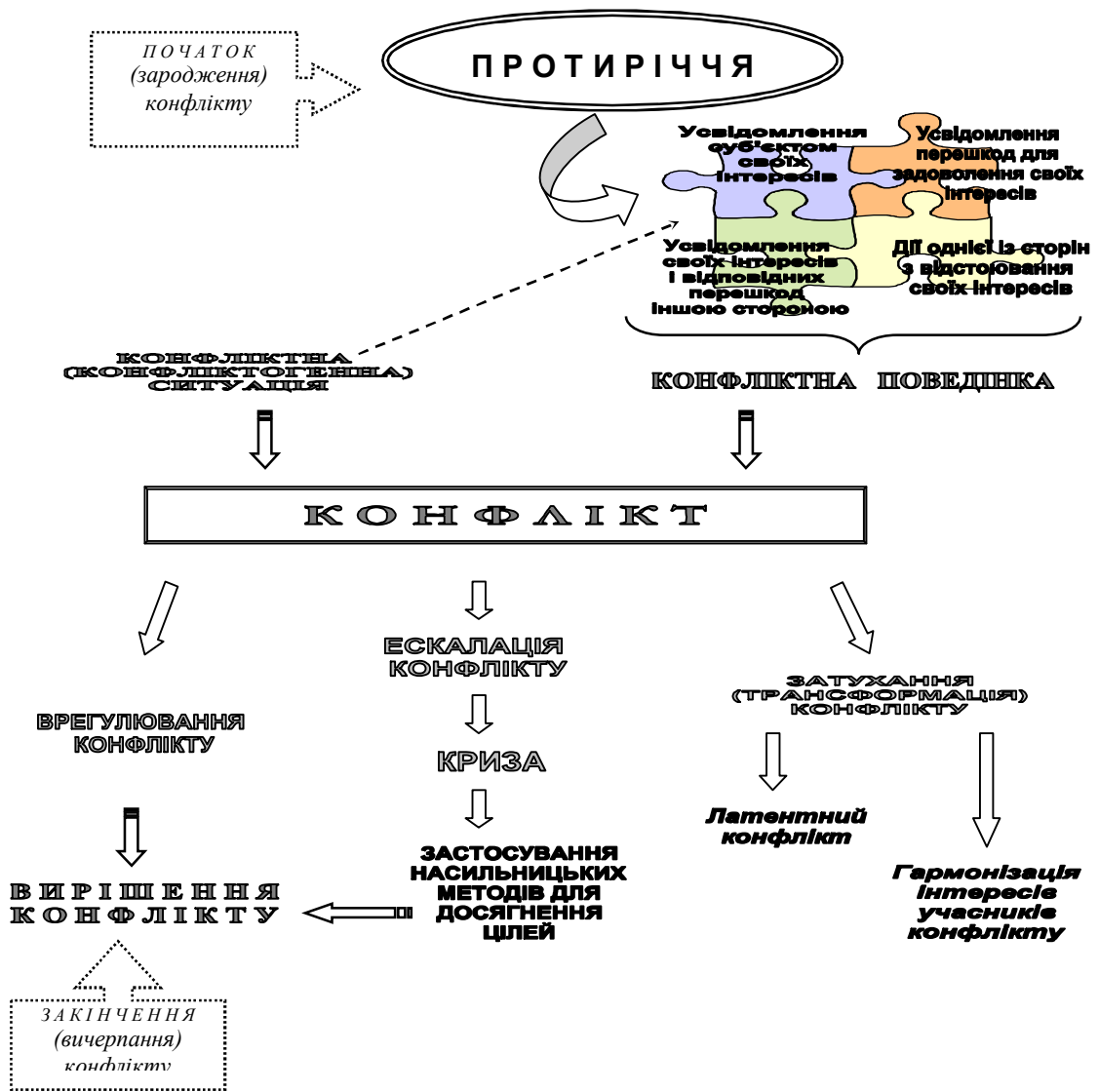

Рисунок 1. Етапи розвитку конфлікту

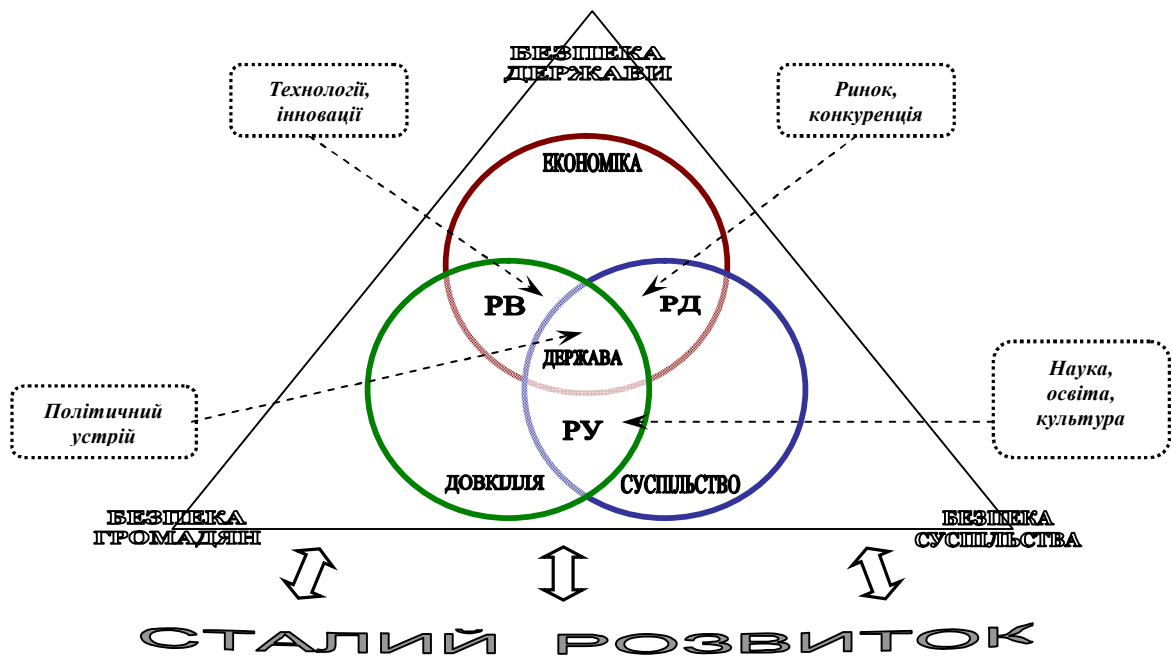

Рисунок 2. Система „ресурсні режими – безпека – сталий розвиток”

Детермінація екологічного конфлікту полягає в тому, що з одного боку, ЕК має такі ж сутнісні ознаки та механізм розвитку, як і будь-який соціальний конфлікт, а з іншого – має специфічні особливості, притаманні тільки ЕК. Це перш за все такі: предмет (основна причина, протиріччя конфлікту) і об'єкт ЕК; процес його виникнення, розвитку (протікання) і розв'язання; наслідки ЕК.

Дослідження, системний аналіз та узагальнення попередніх здобутків і напрацювань у сфері типологізації конфліктів дозволили нам виділити окремий тип конфлікту – *екологічний*. Визначення ідентифікаційних ознак ЕК має, з одного боку, спиратися на загальні поняття про конфлікт як соціальне явище та існуючі загальні теорії конфлікту, з іншого – відображати саме *екологічний* його *аспект, екологічну складову*, яка дає змогу виокремити ЕК як самостійну категорію. Для розуміння природи ЕК його зв'язок із соціальними суперечностями є необхідною, але недостатньою умовою. Дослідження ЕК має базуватися на конкретних суперечностях, які утворюють його основу і дозволяють ідентифікувати його як екологічний конфлікт. Такими ідентифікаційними ознаками є його *предмет і об'єкт*.

Під предметом конфлікту розуміють об'єктивно існуючу або уявну проблему, яка є причиною протиріч між сторонами. Це основна суперечність, через яку і заради розв'язання якої суб'єкти вступають у протиборство. *Предметом ЕК* є проблема володіння природним ресурсом (екологічною цінністю) і/або контролю над ним, що може принести певні вигоди (не обов'язково фінансові) одному або кільком суб'єктам. Правильне визначення предмета конфлікту сприяє подальшому обґрунтованому вибору шляхів і методів його вирішення (врегулювання).

До об'єкта конфлікту можна віднести будь-який елемент матеріального світу і соціальної реальності, здатний бути предметом особистих, групових, суспільних або державних інтересів. Об'єкт конфлікту в реальній системі відносин – це завжди якийсь дефіцитний ресурс.

Об'єктом ЕК є природний ресурс чи екологічна цінність, що через певні обставини перебувають на перетині інтересів різних соціальних або економічних суб'єктів, які прагнуть до володіння чи контролю над ними.

Таким чином, ураховуючи викладене, *екологічний конфлікт* можна визначити як протистояння на внутрішньо- і/або міждержавному рівнях, спричинене несумісними чи ворожими інтересами однієї чи більше сторін і їхньою боротьбою за право власності, використання (розподілу) природних ресурсів або контролю над ними, яке супроводжується можливим застосуванням насильницьких методів для досягнення мети [6].

Проведені дослідження основних підходів до типологізації конфліктів, аналіз класифікаційних ознак та визначення предмета й об'єкта ЕК дали змогу розробити і сформувати авторську типологію екологічного конфлікту (рис. 3). Детальна характеристика ЕК за типами наведена окремо [5]. Існує і найбільш конфліктогенними сферами соціально-економічних систем, на нашу думку, є: форми власності на ресурс, його розробку і використання у державі; економіко-правові механізми набуття права власності на ресурс, способи їх реалізації;

проблеми формування та розвитку міждержавних, національних і регіональних ресурсних інформаційних систем (баз даних); соціально-економічні проблеми управління ресурсами, перш за все водними і земельними; конфлікти між власниками, посередниками, користувачами екологічного ресурсу через його непоновлюваність та/або обмеженість; формування і використання цінових інструментів на ринку ресурсокористування; розподіл (перерозподіл) соціо-еколого-економічних ефектів від володіння/використання екологічного ресурсу [8]; зіткнення інтересів (перш за все економічних): ступінь готовності господарюючого суб'єкта нести природоохоронні витрати і шляхи використання отриманого від експлуатації природного ресурсу прибутку; визначення меж зростання/зменшення витрат та прибутку від експлуатації природного ресурсу; доступ населення до користування якісними екологічними послугами (рекреація, санітарія, домогосподарства тощо).

Наводимо практичний інструментарій і методи врегулювання ЕК на макро- і мікрорівнях наведені (табл.).

Таблиця

Основні інструменти врегулювання ЕК

Етап (фаза) ЕК	Стратегічна мета				
	Подолання суперечностей	Запобігання ДД	Запобігання ескалації конфлікту	Врегулювання ЕК	Гармонізація інтересів
Виникнення	Діалог, урегулювання розбіжностей, інтеграція, розмежування інтересів	Діалог, залучення інституцій, тренінги	Неофіційний обмін досвідом, інформацією, добровільне навчання, пошук перехресних інтересів	-----	-----
Окремі деструктивні дії (ДД)	-----	Заходи стримування, декларування намірів, посередництво/втручання у конфлікт, кризовий менеджмент	Коректна інформація, обмеження у застосуванні зброї, гуманітарна допомога	Переговори, переформатування конфлікту, посередництво, дії і заходи, засновані на взаємодовірі	Переговори, декларування намірів, визначення перспективних цілей
Суттєві ДД	-----	-----	Досягнення мети/поразка, втручання, обмеження у застосуванні зброї	Переговори, зовнішнє втручання, обмеження у застосуванні зброї, посередництво	Визначення перспективних цілей, спільних інтересів, робочі зустрічі
Довготривалі суттєві ДД	-----	-----	-----	Переговори, робочі зустрічі, послаблення протистояння	Визнання втрат (шкоди), перспективних цілей, розмежування інтересів

Виснаження природно-ресурсного потенціалу держав та регіонів і, як наслідок, загострення боротьби за право доступу і володіння ресурсами, неефективний ресурсний менеджмент, політична доцільність і відчутні загрози еколого-економічній та енергетичній безпеці держави, в найближчому майбутньому будуть спонукати держави або до спільного пошуку шляхів взаємоприйняттого вирішення ресурсних проблем, або до продукування міжнародних ресурсних конфліктів, які можуть трансформуватися у серйозні ЕК з важкопрогнозованими еколого-економічними і соціальними наслідками.

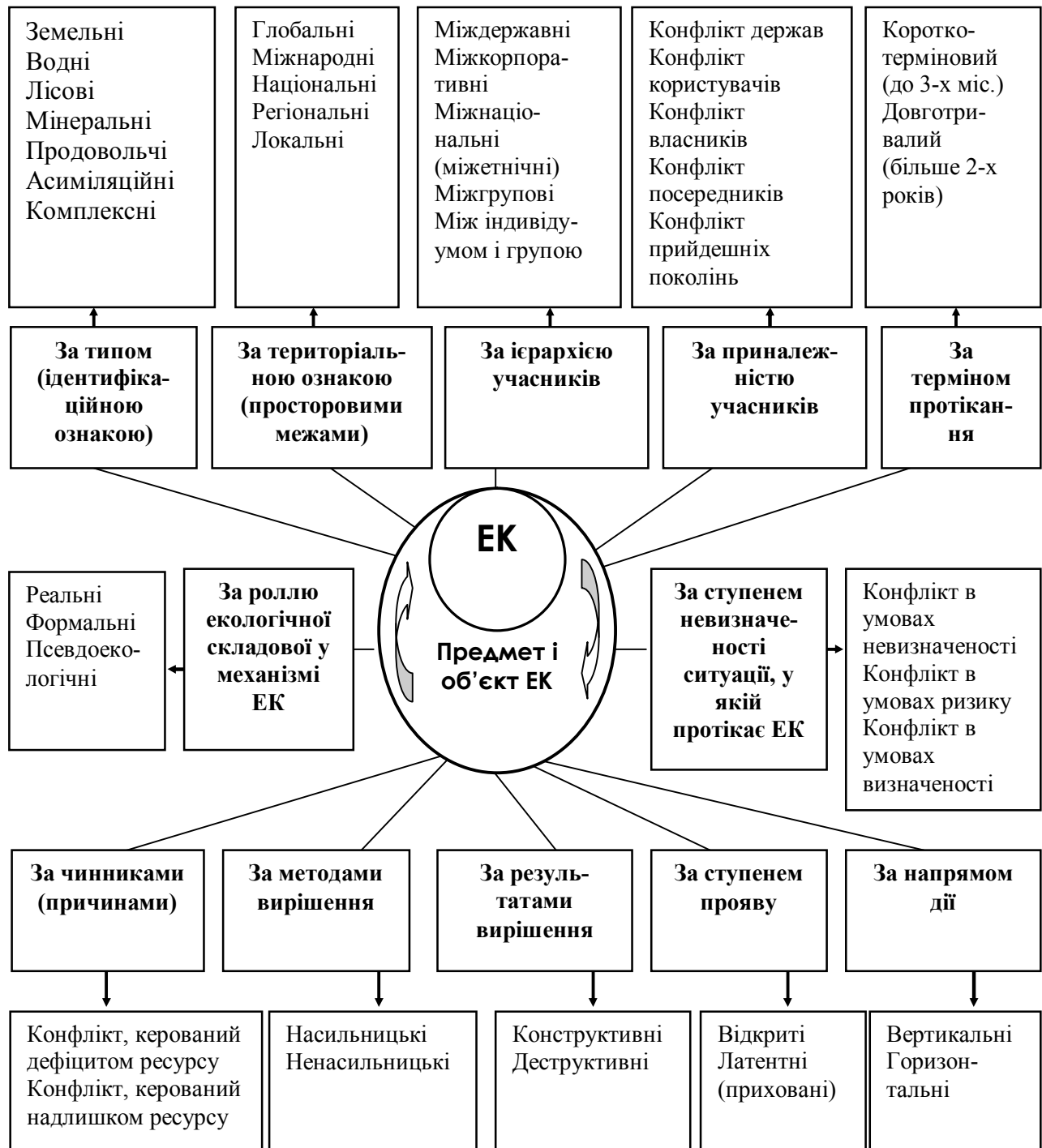

Рисунок 3. Типологія екологічного конфлікту

Відповідно до одержаних результатів, перспективним напрямом подальших досліджень є:

аналіз функцій і завдань держави, регіонів, приватних компаній і неурядових організацій у розв'язанні існуючих і потенційних ЕК;

виявлення дефіциту і надлишку ресурсу як джерел ЕК;

аналіз діючих і розроблення адекватних механізмів вирішення (врегулювання) ЕК, вивчення ефективності їх використання.

Література

1. Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти а сучасній системі природокористування // *Механізм регулювання економіки*. – 2004. – № 4. – С. 73–79.

2. *Understanding Environment, Conflict, and Cooperation: United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2004. – 53 p.

3. Сабадаш В.В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 2. – С. 50–59.

4. Сабадаш В.В. Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития // *Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия)*. – Сумы: ИТД „Университетская книга”, 2007. – С. 963–982.

5. Сабадаш В.В. Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту // *Механізм регулювання економіки*. – 2006. – № 2. – С. 190–201.

6. Сабадаш В.В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту // *Механізм регулювання економіки*. – 2006. – № 4. – С. 49–62.

7. Сабадаш В.В. Типологія екологічних конфліктів // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 1. – С. 22–34.

8. Балацкий О.Ф., Мельник Л.Г., Яковлев А.Ф. Экономика и качество окружающей природной среды. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1984. – 191 с.

УДК 338.14 : 005. 334. 4

Ю.П. СКИДАНЕНКО

Сумський державний університет

РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ ПРИРОДНОЇ КАТАСТРОФИ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ ВІД НЬОГО

Характерною ознакою світового розвитку останніх десятиліть є значне збільшення економічного збитку від природних катастроф. Зростання вразливості суспільства до таких небезпек змушує вчених шукати вихід із ситуації, досліджуючи їх розвиток і наслідки господарської діяльності людини. Зазначене обумовлене соціально-економічними чинниками, а саме збільшенням кількості і щільності населення, міграцією і неврегульованою урбанізацією, деградацією навколишнього середовища і, можливо, глобальною зміною